

MUDANYA'DAN LOZAN'A YUNANİSTAN'DAKİ TÜRKLER VE NÜFUS MÜBADELESİ (1922-1923)*

*Bestami S. BİLGİ***

Öz: Yunanistan'ın Anadolu'ya asker çıkarıp işgale başlamasından sonra Ankara'da Mustafa Kemal'in önderliğindeki direniş hareketi, Yunan ordularını ülkeden çıkarmak için askerî bir mücadeleye girişti. Bu mücadele sonrasında Yunan orduları Türkiye'yi terk etmek zorunda kaldılar. Yunan orduları Anadolu'dan ayrılırken onlarla beraber çok sayıda Rum da Yunanistan'a akın etti. Savaş sonrasında iki ülke aralarındaki azınlık meseleleri dâhil bütün sorunları çözmek için Lozan'da bir araya geldiler. 24 Temmuz 1923 tarihinde bir antlaşma imzalayarak ilişkilerini normalleştirme yolunda önemli bir adım attılar. Ancak bir antlaşmanın imzalanması iki ülke arasında barışı hemen tesis edemedi. Özellikle Lozan Antlaşması'nın kapsamında yer alan nüfus mübadelesinin uygulanması sırasında karşılaşılan zorluklar, Türkiye ile Yunanistan arasındaki gerginliğin devam etmesine yol açtı. Bu zorlukların ortaya çıkmasının temel sebeplerinden biri, Yunanistan'ın ülkesindeki Türklere daha mübadele müzakereleri devam ederken ve hatta Lozan Antlaşması'nı imzaladıktan sonra uyguladığı baskılardı. Anadolu'dan gelen Rum muhacirlere yer açabilmek için Yunanistan uluslararası bağitlarına rağmen Türklere evlerinden çıkardı ve mallarına el koydu. Bu çalışmada 1922 yılının Kasım ayından 1923 yılının sonuna kadar olan dönemde Yunanistan'daki Türklere karşı Atina'nın takip ettiği siyaset incelenecektir.

Anahtar kelimeler: Türkiye, Yunanistan, Lozan Antlaşması, mübadele, Batı Trakya Türklere.

Turks in Greece and the Exchange of Populations from Mudanya to Lausanne (1922-1923)

Abstract: After Greece commenced the occupation of Western Anatolia in 1919, a resistance movement led by Mustafa Kemal in Ankara came about. One of the prime targets of this movement was to kick the Greek forces out of Turkey. After a prolonged military conflict with the Greeks, Mustafa Kemal emerged victorious and the Greek forces had to leave Turkey. Thousands of Anatolian Greeks fled with them and sought shelter in Greece. After the war, Turkey and Greece sat at a conference in Lausanne in order to reach a final settlement regarding their differences including the minority question. Eventually on 24 July 1923 they signed an agreement that was supposed to normalize the bilateral relations. Nevertheless, the signing of an agreement did not bring about an immediate resolution of the problems between the two countries. Especially the difficulties that arose in implementing the exchange of populations which was part of the larger Lausanne settlement led to the prolongation of the Turkish-

* Makalenin Geliş ve Kabul Tarihi: 22.09.2017 - 08.10.2017

** Doç.Dr., Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi, Balkanlar Masası
bsbilgic@gmail.com ORCID: 0000-0003-3678-3871

Greek differences. One of the main reasons for these difficulties was Greece's oppression of the Turkish population in that country both during the negotiations in Lausanne and in the immediate aftermath of the signing of the treaty in July 1923. In violation of its international commitments the Greek government expelled Turks from their homes and confiscated their properties in order to shelter incoming Anatolian Greek refugees in Greek Macedonia. This article analyzes the Greek policy vis-à-vis the Turks in Greece from November 1922 to the end of the year of 1923.

Key words: Turkey, Greece, Lausanne Treaty, exchange of populations, Western Thrace Turks.

Giriş

Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden sonra uluslararası toplum sadece Avrupa'da değil dünyanın diğer bölgelerinde de barışçıl bir düzen tesis edilebilmesine yönelik bir çaba içerisine girmişti. Bu çaba doğrultusunda Paris'te bir konferans tertip edilmiş ve konferans sonucunda bir dizi antlaşma imzalanmıştı. Bu antlaşmalar bazı devletleri memnun ederken bazılarını ise tatmin etmekten uzaktı. Muzaffer devletler tüm dünyada barışı muhafaza etmek için gayret etseler de Paris'te meydana getirdikleri düzenleme ve bu düzenlemenin devamı için kurdukları Milletler Cemiyeti gayrimemnun devletleri revizyonist emellerinden vazgeçiremeyecek ve neticede İkinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesini engelleyemeyecekti.

Muzaffer devletler uluslararası antlaşmalara uyulması için ne kadar enerji sarf ettiyse yeni devletler de en az bir o kadar enerjiyi antlaşmaların revize edilmesi için harcamışlardı. Almanya Versailles Antlaşması'ndan hiç memnun değildi. Avusturya, Saint Germain Antlaşması'ndan şikâyetçiydi. Bulgaristan ise Neuilly Antlaşması'yla kendisine haksızlık yapıldığını düşünüyordu. Ancak revizyonist devletlerin kendilerinden alındığını iddia ettikleri toprakları geri almak için harekete geçmeleri için epey bir zaman geçmesi gerekecekti. Bu devletlerin aksine Türkiye, savaş sonrası düzenlemeyi kabul etmemişti. Türkiye'nin durumu yukarıda bahsedilen üç devletten başka bir açıdan daha farklıydı. Bu üç devlet toprak kaybetmişlerdi ancak ülkelerinin merkez noktaları muzaffer devletler tarafından işgal edilmemişti. Türkiye ise muzaffer devletler tarafından nüfuz bölgelerine bölünmüştü. Hatta Yunanistan gibi küçük bir ülke bile büyük bir nüfuz bölgesini işgal etme hakkı kazanmıştı. Türk hükûmetine ise sadece Anadolu'nun ortasında küçük bir bölge bırakılmıştı.

Anadolu'da Mustafa Kemal'in önderliğindeki Ankara merkezli hareket, Birinci Dünya Savaşı sonundaki düzenlemeyi kabul etmemiş ve Türk tarihyazımında "Kurtuluş Savaşı" olarak bilinen mücadeleyi başlatmıştı. Ankara hükûmeti ülkeyi kurtarmak için giriştiği mücadelede işgalci Büyük Devletlerin silahlı kuvvetlerinden ziyade Yunan orduları ve Fransız güdümündeki Ermeni çetecilerle savaşmak durumunda kalmıştı. Anadolu'ya Yunanların asker

çıkarması Mustafa Kemal'in etrafında toplananlar için özellikle kabul edilemezdi. Yunanistan ile Ankara hükûmeti arasında Anadolu'daki savaş yaklaşık dört yıl sürmüştü ve nihayet Ankara hükûmeti galip gelmiş ve Yunan orduları Anadolu'yu terk etmek zorunda kalmışlardı (Howard, 1931; Abbott, 1922; Smith, 1973; Psomiades, 1968; Andrew, 1930; Pallis, 1937; Sonyel, 1975).

Yunan orduları 1922 yılının Eylül ayı ortalarında Anadolu'yu terk etmişlerdi. Ancak işgalcilerle Ankara hükûmeti güçleri arasındaki silahlı çatışmalar Ekim ayına kadar devam etmişti. Ekim ayında Mudanya'da bir ateşkes imzalanmıştı. Ateşkestten sonra Birinci Dünya Savaşı'nın galip devletleri ile Ankara hükûmeti Lozan'da bir konferans tertip ederek nihai bir anlaşmaya varmaya çalışmışlardı. Kasım ayında başlayan konferans ile birlikte Türkiye ile Yunanistan arasındaki silahlı çatışmanın da tamamen bitmesi beklenebilirdi. Ancak 1923 yılının Temmuz ayında antlaşma imza edilene dek iki ülke arasındaki silahlı çatışma olasılığı devam etmişti.

1922 yılı sonları ve 1923 yılı başlarında Batı Trakya'da Yunan ordu birlikleri toplanmıştı. Lozan'da Türk ve Yunan temsilcileri müzakerelere başladıktan sonra Türk-Yunan sınırındaki Türk birlikleri ile Yunan birlikleri arasında silahlı çatışmalar gerçekleştiğine dair raporlar gelmeye başlamıştı. Başbakan Hüseyin Rauf Bey sınırdaki Türk birliklerinin komutanına talimatlar göndererek sınıra doğru ilerleyen Yunan kuvvetleriyle geniş kapsamlı bir çatışmaya girmekten sakınmasını istemişti. Lozan'da bulunan İsmet Paşa'ya da sınırda yaşanan hadiselerin büyük çapta olmadığını bildirmişti (Hüseyin Rauf'tan İsmet Paşa'ya, 13 Aralık 1922, içinde Şimşir, 1990a, s. 209).

Lozan'da Birinci Dünya Savaşı'nın galip devletleri ile nihai bir anlaşmaya varmaya çalışan İsmet Paşa bir yandan da Ankara ile Yunanistan'ın ateşkes kurallarına uyup uymadığı meselesini görüşüyordu. Ankara'ya gönderdiği bir telgrafta İsmet Paşa, Batı Trakya'daki Yunan kuvvetleri ile Doğu Trakya'daki Türk kuvvetleri arasındaki tarafsız bölgede bulunan Karaağaç'ın küçük bir Yunan askerî birliği tarafından işgal edildiğine dair haberler aldığını yazmıştı (İsmet'ten Heyet-i Vükelaya, 9 Ocak 1923, içinde Şimşir, 1990a, s. 335). Bu telgrafa cevaben Hüseyin Rauf Bey, Karaağaç'ın Yunanlar tarafından işgal edildiğine dair bir bilginin kendisinde olmadığını ve meseleyi araştıracağını söylemişti (Hüseyin Rauf'tan İsmet Paşa'ya, 10 Ocak 1923, içinde Şimşir, 1990a, s. 358). 13 Ocak 1923 tarihinde Hüseyin Rauf Bey, İsmet Paşa'ya bir telgraf daha göndermiş ve hakikaten Yunan hükûmetinin Trakya'da Mudanya Ateşkes Antlaşması hükümlerine aykırı bir şekilde hareket ettiğini belirtmişti. Ateşkes antlaşmasına göre Meriç Nehri'nin batı yakası İngilizlerin kontrolünde bulunacaktı. Ancak bu tarafsız bölgeyi Yunanlar işgal etmişlerdi. Kuleliburgaz-Mustafapaşa ve Kuleliburgaz-Dedeağaç bölgesindeki Yunan birlikleri bu bölgeden geçmek durumunda olanlara zorluklar çıkarıyorlardı. Burada işleyen

trenlerden Müslüman ve Yahudi operatörleri indiriyorlardı. Yunan birlikleri ateşkesin sağladığı dört aylık çatışmasızlık dönemini kullanarak toparlanmaya çalışıyorlar ve muhtemelen Lozan'daki görüşmeleri sabote etmeyi hedefliyorlardı. Dahası, bu birliklerdeki askerlerin çoğu İngiliz üniforması giymişlerdi. Bu yüzden, bir Yunan oldubittisiyle karşı karşıya kalmamak için Büyük Devletlerin dikkati bu konuya çekilmeli ve eğer tarafsız bölgede barış ve istikrarı sağlama görevini yerine getirmezlerse bunun ağır sonuçları olabileceği konusunda onları uyarmalıydı (Hüseyin Rauf'tan İsmet Paşa'ya, 13 Ocak 1923, içinde Şimşir, 1990a, s. 375; Refet Paşa'dan Heyet-i Vükela Başkanlığına, 10 Ocak 1923, içinde Şimşir, 1990a, ss. 376-379). Ayrıca, Hüseyin Rauf, Lozan'daki Türk delegasyonunun üzerinde baskı kurabilmek amacıyla İngilizlerin Yunanlıları kışkırtıklarına dair aldıkları bir istihbaratı İsmet Paşa'yla paylaşmıştı (Hüseyin Rauf'tan İsmet Paşa'ya, 14 Ocak 1923, içinde Şimşir, 1990a, s. 383).

Nihayet 18 Ocak 1923 tarihinde Ankara, İsmet Paşa'ya bir Yunan birliğinin Karaağaç'ı işgal ettiği bilgisinin teyit edildiğini söylemişti. O sıralarda İzmir'te bulunan Mustafa Kemal durumdan haberdar edildiğinde konunun İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiser Yardımcısı Henderson ile görüşülerek Mudanya Ateşkes Antlaşması'nın ihlal edilmesine dair endişelerin bildirilmesi talimatını vermişti (Hüseyin Rauf'tan İsmet Paşa'ya, 18 Ocak 1923, içinde Şimşir, 1990a, s. 398). Ayrıca İstanbul'daki diğer Büyük Devletler temsilcilerine bir nota gönderilerek eğer Yunan hükümeti Mudanya Ateşkes Antlaşması'nı ihlal etmeye devam eder ve Büyük Devletler de bu duruma göz yumarlarsa Ankara hükümeti ateşkesin artık geçerli olmadığını düşünerek ona göre hareket edecekti (Hüseyin Rauf'tan İsmet Paşa'ya, 18 Ocak 1923, içinde Şimşir, 1990a, ss. 400-401).

Bazı Avrupa gazeteleri de Trakya bölgesinde Türkiye ile Yunanistan arasındaki gerginliğe dikkat çekiyorlardı. 20 Ocak 1923 tarihli Le Matin ve Le Temps gazeteleri General Pangalos komutasında yetmiş bin kişilik bir Yunan kuvvetinin Batı Trakya'da toplandığını yazmışlardı (Hüseyin Rauf'tan İsmet Paşa'ya, 18 Ocak 1923, içinde Şimşir, 1990a, s. 401). Türk askerî istihbaratına göre de iki Yunan tümeni Selânik ve Dırâma'dan Batı Trakya yönüne doğru harekete geçmişlerdi. Bu Yunan kuvvetlerine İngilizler silah ve mühimmat tedarikinde bulunuyorlardı (Hüseyin Rauf'tan İsmet Paşa'ya, 25 Ocak 1923, içinde Şimşir, 1990a, s. 438).

Trakya'daki Yunan ordusunun savaş çıkarmaya yatkın manevraları Yunanistan'daki Amerikan diplomatlarının da gözünden kaçmamıştı. 9 Şubat 1923 tarihinde Selânik'ten Washington'a gönderilen bir raporda Trakya'daki Yunan ordusunun Türkiye ile silahlı çatışmayı sürdürmede pek de isteksiz olmadığı belirtiliyordu. Askerlerin morali yüksekti ve genel hâlleri gayet iyi durumdaydı. Yunan birlikleri İngilizlerin kendilerine maddi ve manevi her türlü

yardımda bulunacağından emin görünüyorlardı (O'Donoghue'dan Dışişleri Bakanına, Selânik, 9 Şubat 1923, Microfilm No. 443, Roll 5). Aynı yılın Mayıs ayında Atina'daki Amerikan Büyükelçisi Ray Atherton gönderisinde Trakya'daki Yunan ordusunun en üst rütbeli subaylarından General Pangalos'un Selânik'te yaptığı bir konuşmaya yer vermişti. Bu konuşmada General Pangalos, Yunan halkına çektikleri acıların ve içinde buldukları belirsizliğin bir ay içinde sona ereceğini vaat etmişti. Her ne şekilde olursa olsun bu durum sona erecekti. Atina'da alınan kararlar netti. Yunanlar barışı onurlu bir şekilde istiyorlardı. General Pangalos, Türk tarafının tekliflerinin mantıksız olduğunu iddia etmiş ve bu teklifleri hiçbir şekilde kabul etmeyeceklerini söyleyerek bir savaş durumunda Türkleri hem Trakya'da hem de Anadolu'da yenebilecek güçte olduklarını eklemişti (Ray Atherton'dan Dışişleri Bakanına, Atina, 16 Mayıs 1923, Microfilm No. 443, Roll 5)¹.

Bununla birlikte Türkiye ile savaşı bütün Yunan ordusunun istediği gibi bir durumun söz konusu olmadığı anlaşılmaktadır (Hüseyin Rauf'tan İsmet Paşa'ya, 12 Mayıs 1923, içinde Şimşir, 1990b, s. 299). Trakya üzerinden Türkiye'ye saldırmak, kendisini Yunan siyasetinde güçlü bir duruma getirmek için Pangalos'un şahsi fikri gibi görünmektedir. Trakya'daki Yunan tümenlerinden birinin komutanı General Condylis ise Trakya cephesinde sayısal üstünlüğe sahip olmalarına rağmen Türkiye ile bir savaşa karşı çıkmaktadır. O dönemde Pangalos ve Condylis arasındaki rekabet hem Yunan iç siyasetini hem de ülkenin Türkiye ile ilişkilerini ciddi şekilde etkiler görünmektedir (Leland Morris'ten Dışişleri Bakanına, Selânik, 14 Mayıs 1923, Microfilm No.: 443 Roll 5; Goold'tan Dışişleri Bakanına, Atina, 20 Eylül 1926, Microfilm No.: 363, Roll 5).

Her iki tarafın birbirlerinin iyi niyetine karşı duyduğu şüphelere rağmen Türkiye ile Yunanistan 24 Temmuz 1923'te Lozan Antlaşması'nı imzalamışlardır. Antlaşmanın imzalanması Türkiye'de ülkenin siyasi hayatında yeni bir sayfanın açılması olarak memnuniyetle karşılanmıştı. Ülkenin işgalden kurtulduğu tescil edilmiş ve yeni bir siyasi rejimin tesis edilmesi yolunda önemli bir eşik aşılmış olmuştur. Yunanistan'da ise antlaşmanın imzalanmasının büyük bir coşku meydana getirdiği söylenemez. Selânik'ten Washington'a gönderilen bir raporda Yunan Makedonyası'nda sadece Türklerin memnun oldukları anlatılmaktadır. Bölgedeki Yunan unsuru ise gelişmelerden pek de tatmin olmuş görünmemektedir (Adam Beaumont'tan Dışişleri Bakanına, Selânik, 27 Temmuz 1923, Microfilm No.: 363 Roll 5). Hatta Lozan Antlaşması'nın imzalanmış olmasına rağmen Yunanistan'ın silahlanmaya devam etmeyi düşündüğüne dair raporlar vardır. Atina'daki Amerikan büyükelçisi Atherton,

¹ General Pangalos'un Türkiye ile savaşa istekli olduğuna dair ayrıca bk. Hüseyin Rauf'tan İsmet Paşa'ya, 12 Mayıs 1923, içinde Şimşir, 1990b, ss. 298-299.

Yunan hükûmetinin çok yakın bir gelecekte büyük paralar ödeyerek silah ve mühimmat almayı hesapladığını yazmıştır. Yunan hükûmeti bu alımları Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa'dan yapmayı düşünmektedir. Atina, donanmasını da güçlendirmeyi istemekte bu doğrultuda iki ya da üç modern denizaltı satın almayı planlamaktadır (Ray Atherton'dan Dışişleri Bakanına, 8 Eylül 1923, Microfilm No.: 363 Roll 5). Dolayısıyla Lozan'da bir antlaşmanın imzalanması Türkiye ile Yunanistan arasındaki siyasi gerginliğe bir son vermemiştir. Özellikle bu antlaşmanın bir parçası olan ve daha erken bir tarihte 30 Ocak 1923'te imzalanan Nüfus Mübadelesi Konvansiyonu'nun müzakeresi ve uygulanması sırasında yaşanan zorluklar Türkiye ile Yunanistan arasındaki gerginliğin devamına yol açmıştır. Yunanistan'ın 1922 yılının sonlarından itibaren ülkesindeki Türklere karşı uygulamış olduğu baskı politikaları bu gerginliğin başlıca sebeplerinden olmuştur. Bu makalede Yunanistan'daki Türklere karşı Atina'daki hükûmetin 1922 yılının sonlarından 1923 yılının sonuna kadar olan bir yıllık dönemde takip ettiği siyaset incelenecektir. Bu incelemenin sadece Türk-Yunan ilişkileri alanyazınına değil aynı zamanda yirminci yüzyılın başlarında Yakın Doğu coğrafyasında azınlıkların durumu hakkındaki tartışmalara da bir katkı vermesi hedeflenmektedir. Bu dönemde Yakın Doğu'daki azınlıklar hakkında araştırma yapılırken daha çok gayrimüslim toplulukların durumu inceleme konusu yapılmaktadır. Bu bağlamda Türkiye'den Yunanistan'a göç etmek durumunda kalan Rumlar ve yaşadıkları zorluklar hakkında da ciddi çalışmaların yayımlanmış olduğu not edilmelidir (Pentzopoulos, 2002; Hirschon, 1998; Kontogiorgi, 2006). Müslümanların başlarına gelenler ise daha az sayıda incelemenin konusu olmaktadır. Bu çalışmayla bu alandaki eksikliğin bir nebze giderilmesi ve daha başka çalışmaların da teşvik edilmesi amaçlanmaktadır.

Yunanistan'ın ülkesindeki Türklere karşı uyguladığı politikalara geçmeden önce kısaca 30 Ocak 1923 tarihli Nüfus Mübadelesi Konvansiyonu'nun ne olduğu anlatılacaktır.

Nüfus Mübadelesi Konvansiyonu

Balkanlarda nüfusların yer değiştirmesi yeni bir olgu değildi. Daha Birinci Dünya Savaşı patlak vermeden önce özellikle de 1912-1913 Balkan Savaşları sırası ve sonrasında Balkanlarda büyük çaplı göçler yaşanmıştı (Pallis, 1925b, ss. 315-316; Carnegie Endowment, 1993; Ağanoglu, 2001). Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkan Savaşları sırasında aldığı yenilgilerden ve özellikle Osmanlı Makedonyası'ndaki çarpışmalardan en çok zarar görenler bölgenin Müslüman ahalisiydi (McCarthy, 1995; Halaçoğlu, 1994). Makedonya'daki Müslümanlar yaşadıkları korku nedeniyle evlerini ve arazilerini bırakarak Osmanlı topraklarına doğru kaçıma başlamışlardı (Pallis, 1925b, s. 317). Balkanlardan Osmanlı İmparatorluğu'na doğru Müslüman göçü Birinci Dünya Savaşı sırasında da devam etmişti. Bu bağlamda Yunanistan'ın Osmanlı

İmparatorluğu'ndan ele geçirdiği bölgelerden Osmanlı topraklarına yaklaşık 125.000 kişi göç etmişti (Pallis, 1925b, 318; Toynbee, 1922, s. 138).

Bu süreçte yaşanan göç hareketi tek yönlü değildi. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki bazı Rumlar da yaşadıkları zorluklardan dolayı Yunanistan'a göç ediyorlardı (Ladas, 1932, s. 16; Blanchard, 1925, s. 452; Mourellos, 1985, ss. 389-413; Pallis, 1925a, s. 378).

1914 yılının yaz ortasında Osmanlı İmparatorluğu ile Yunanistan arasındaki göçler neredeyse durma noktasına gelmişti. Bunun iki sebebi vardı. Birincisi Osmanlı hükümeti ile Yunanistan bu soruna bir çözüm bulmak için müzakerelere hazırlanıyorlardı. İkincisi ise Birinci Dünya Savaşı patlak vermişti. Yunanistan epey bir süre savaşta tarafsız kalmıştı ve bu yüzden Osmanlı Devleti, Yunanistan'ı İtilaf Devletleri safında savaşa girmeye zorlayacak hareketlerden kaçınmaya çalışıyordu (Kaldis, 1979, s. 1140). Ancak Yunanistan'ın 1917 yılında İtilaf Devletleri'ne katılması sonucunda iki ülke arasındaki göç sorununa barışçıl bir çözüm bulunması kısa vadede pek mümkün olamayacaktı.

1919-1922 yılları arasında Yunanistan'ın Batı Anadolu'yu işgali sonrası başlayan Türk-Yunan savaşı sırası ve sonrasında yaklaşık bir milyon Rum, Türkiye'yi terk ederek Yunanistan'a göç etmişti. Bu göç hareketi Yunan hükümeti için muazzam bir muhacir sorunu yaratmıştı. Yunanistan'dan Türkiye'ye doğru gerçekleşen Müslüman göçü de aynı şekilde Türkiye için sorun teşkil ediyordu. Bu göç sorununa bir çözüm bulmak için Türk ve Yunan temsilciler bu sefer Lozan'da bir araya gelebilmişlerdi. Lozan'da devam eden müzakereler kısa bir süre sonra sonuç vermiş ve İsmet Paşa ile Venizelos 30 Ocak 1923'te Nüfus Mübadelesi Konvansiyonunu imzalamışlardı (Ladas, 1932, ss. 335-344; Bilsel, 1998, s. 294; Arı, 2003, ss. 15-18)².

Konvansiyonun üçüncü maddesine göre konvansiyonun imza edildiği tarihte mübadeleye dâhil edilen bölgelerde ikamet edenler veya bu bölgeleri Balkan Savaşlarının başladığı 18 Ekim 1912 tarihinde terk etmiş olanlar mübadil olarak kabul edileceklerdi. Yedinci maddeye göre ise mübadiller terk etmek zorunda kalacakları ülkenin vatandaşlığından çıkacak ve gidecekleri ülkenin vatandaşlığına geçeceklerdi.

Sekizinci maddede mübadillerin yanlarında istedikleri kadar taşınır mal götürebilecekleri belirtiliyordu. Bunu yaparken herhangi bir gümrük resmi ödemeyeceklerdi. Geride taşınır mal bırakmak zorunda kalırlarsa bunlarla ilgili bir envanteri hem mal sahipleri hem yerel makamlar hem de mübadele

² Konvansiyonun Türkçe metnine <http://ua.mfa.gov.tr> adresinden ulaşılabilir. Erişim 22 Eylül 2017 tarihinde saat 00:35'te sağlanmıştır.

konvansiyonunun kurulmasını öngördüğü Muhtelit Mübadele Komisyonu muhafaza edecekti.

Mübadillerin geride bıraktıkları taşınır ve taşınmaz bütün mallar Muhtelit Mübadele Komisyonu tarafından incelenecekti. Bu mallara ait bir değerlendirme belgesi mübadillere verilecekti. Mübadiller bu belge ile yeni vatanlarında tazmin edilmelerini isteyebileceklerdi. Mübadillerin geride bıraktıkları bütün malların mülkiyeti malların bulunduğu ülkenin hükûmetine geçecekti³.

Konvansiyonun ikinci maddesi kimlerin mübadele dışı kalacağını açıklıyordu. Bu maddeye göre 30 Ekim 1918 (Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalandığı gün) tarihinden önce İstanbul vilayet sınırları dâhilinde yerleşik bulunan Rumlar ile Batı Trakya'daki Müslümanlar gayrimübadil olarak değerlendirilecekti.

On birinci maddeyle bir Muhtelit Mübadele Komisyonu kuruluyordu. Bu komisyonda Türkiye ile Yunanistan'ı her biri için dört kişi ve Milletler Cemiyeti tarafından görevlendirilen üç tarafsız temsilci bulunacaktı. Komisyon, mübadelenin konvansiyonda belirtildiği şekilde gerçekleşmesini sağlamakla görevliydi (Ladas, 1932, ss. 353-376; Blanchard, 1925, s. 451).

Nüfus Mübadelesi Konvansiyonu'nun metnini hazırlayanlar mübadelenin sorunsuz gerçekleşeceğini hesap etmiş gibi görünmektedirler (Yıldırım, 2006). Özellikle Yunanistan muhtemelen bu metindeki hükümleri yerine getirebileceğini düşünmüş olabilir. Ancak iş uygulamaya geldiğinde Yunanistan'ın imzaladığı uluslararası bir antlaşmaya sadık kalmadığı görülmektedir. Yunanistan daha mübadele meselesi müzakere masasına gelir gelmez ülkesindeki Türklere baskı uygulamaya başlamış, Türkleri evlerinden çıkarmış ve mallarına el koymuştur. Takip eden bölümde bu mesele Lozan öncesi ve sonrası olmak üzere iki kısımda incelenmiştir.

Yunanistan'ın Ülkesindeki Türklere Karşı Lozan Öncesi Takip Ettiği Politika

Lozan Antlaşması imza edilmeden önce Yunan hükûmeti Anadolu'dan Yunanistan'a göç eden Rumlara barınacak yer sağlamak için Yunanistan'daki Müslümanların mülklerine el koymaya başlamıştı. Özellikle mübadeleye dâhil edilen Türklere Yunan makamlarınca fena muamele ediliyordu. Yunan yetkililer mübadeleye tabi tutulacak Türklerin serbest bir şekilde Ege adalarına ve Türkiye'ye göç etmelerini engelliyor ve mallarını müsadere ediyorlardı (Hüseyin Rauf'tan İsmet Paşa'ya, 14 Aralık 1922, içinde Şimşir, 1990a, ss. 214-215; Arı, 2003, s. 8; Oran, 2003, s. 102; Çanlı, 1994a, s. 55). Arnavutluk vatandaşı olan Müslümanların da evlerine el konuluyordu. Bu Müslümanlar,

³ Bu mesele açık bir şekilde yazılmamıştı. Ancak sekizinci, dokuzuncu ve onuncu maddelerden böyle bir çıkarım yapılabilir.

Rum muhacirlerle topraklarını ve çift hayvanlarını paylaşmaya zorlanmışlardı. Gördükleri fena muameleyi Arnavut makamlarına bildirmişlerdi (O'Donoghue'dan Dışişleri Bakanına, Selânik, 16 Aralık 1922, Microfilm No: 443 Roll 5).

1922 yılının Aralık ayında Yunan Tarım Bakanı, Yunan Makedonyası Genel Valisi'ne ve Trakya'daki yerel Yunan makamlarına gönderdiği bir direktifte Türkiye'den gelen ve Müslümanların evlerine yerleştiren Rumların, bu evler Müslüman sahiplerine iade edileceğinden dolayı gerekli bakımlarının yapılmasını istemişti. Ancak, Selânik'teki Amerikan Konsolos Yardımcısı Sydney O'Donoghue'nun bildirdiğine göre yerel Müslümanlar evlerini geri alabileceklerine inanmıyorlardı. Muhacir Rumların evlerinden çıkarılmayacaklarını ve yeni gelen Rumların da yine Müslüman evlerine yerleştirileceklerini düşünüyorlardı (O'Donoghue'dan Dışişleri Bakanına, Selânik, 16 Aralık 1922, Microfilm No.: 443 Roll 5). Batı Makedonya'daki Verria, Vodena ve Nausa kentlerinde Yunan yetkililer Türklerin dükkânlarını mühürleyip kapatıyorlardı. Bu kentlerdeki Türkler, Yunanların Lozan'da tartışılan nüfus mübadelesine yönelik hazırlıklar yaptıklarına inanıyorlardı (O'Donoghue'dan Dışişleri Bakanına, Selânik, 22 Aralık 1922, Microfilm No.: 443 Roll 5).

Yunan makamlarının fena muamelesinden zarar gören sadece Müslümanların malları ve mülkleri değildi. Bu süreçte bazı Müslümanlar hayatlarını kaybetmişlerdi. Hüseyin Rauf Bey'in İsmet Paşa'ya gönderdiği 26 Aralık 1922 tarihli bir telgrafta Batı Trakya'daki Gümölcine ve İskeçe kentlerinde yerel Müslümanların Yunanlar tarafından öldürüldükleri belirtiliyordu. Rauf Bey, İsmet Paşa'dan bu öldürme olaylarının durdurulması için gerekli girişimlerde bulunmasını istiyordu (Hüseyin Rauf'tan İsmet Paşa'ya, 26 Aralık 1922, içinde Şimşir, 199a, s. 279). 10 Ocak 1923 tarihli başka bir telgrafta ise Hüseyin Rauf Bey, İsmet Paşa'ya Yunanların (Sivil mi resmî mi oldukları belirtilmemiş.) Girit'te Müslümanları öldürdükleri ve genel olarak Girit'te hayatın Müslümanlar için tahammül edilemez noktaya geldiğini anlatıyordu (Hüseyin Rauf'tan İsmet Paşa'ya, 10 Ocak 1923, içinde Şimşir, 1990a, ss. 357-358).

8 Ocak 1923 tarihinde Yunan makamları Selânik'teki Türk müftüyü ve katibini tutuklayarak hapse attılar. Batı Trakya'daki Müslüman toplumunun yeni müftüsü olarak kendi buldukları birisini atadılar. Ancak Yunan yetkililer eski müftüyü tutukladıklarını kabul etmediler ve Yunan hükûmeti için 'istenmeyen adam' olduğu için görevden alarak yerine başka birini getirdiklerini iddia ettiler. Ancak Yunan hükûmetinin yaptığı Osmanlı Devleti ile Yunanistan'ın imzaladıkları 11 Kasım 1913 tarihli Atina Antlaşması hükümlerine aykırıydı. Bu antlaşmaya göre her bölgenin müftüsü o bölgedeki Müslüman toplumu tarafından seçilecekti. Ayrıca Yunan hükûmeti hiçbir kamu görevlisini mahkeme olmaksızın görevden alamayacaktı. Ancak Yunan hükûmeti bu

antlaşmanın hükümlerini yok sayarak hareket etmiş gibi görünüyordu. O'Donoghue görevden alınan müftünün aslında Yunan hükûmetine açıktan muhalefet etmediğini ancak "sessiz" bir şekilde Ankara hükûmetini desteklediğini yazmıştı. O'Donoghue, yeni müftünün eskiden Edirne'de yaşadığını ve 1922 yılının Ekim ayında şehirde Türklerle kalmaktansa Yunan ordusu ile birlikte Yunanistan'a gittiğini eklemişti. Yeni müftü koltuğuna oturur oturmaz bütün Müslümanların ibadetlerinde Türkiye'nin yeni yöneticilerinin isimlerinin değil eski sultanın isminin zikredilmesinin gerektiğini duyurmuştu (O'Donoghue'dan Dışişleri Bakanına, Selânik, 12 Ocak 1923, Microfilm No.: 443 Roll 5).

Bu dönemde Yunan hükûmetinin ülkesindeki Müslümanlara karşı tatbik etmiş olduğu baskı politikası Türk basınına da konu olmaktaydı. 17 Ocak 1923 tarihli Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde çıkan bir habere göre Müslümanların gayrimenkullerini ellerinden çıkarmalarına izin verilmemekteydi. Ayrıca Türkiye'den gelen Rum muhacirler, Müslümanların ev ve arazilerine zorla yerleştirilmekteydi. Yunan hükûmetinin bilgisi dâhilinde bir kısım çeteciler Müslümanlara karşı tedhiş faaliyetlerinde bulunmaktaydı (Aghatabay, 2007, ss. 71-72).

Ocak ayının sonlarına doğru İsmet Paşa ile Venizelos'un Lozan'da bir nüfus mübadelesi üzerinde anlaşmaya yakın oldukları haberleri Yunan Makedonyası'na ulaştıktan sonra bazı yerel resmî makamlar Müslümanları, mübadeleyi protesto mitingleri düzenlemeye zorlamışlardı. 29 Ocak'ta Siatista'da nüfus mübadelesini protesto etmek için toplananlar, Selânik'teki Amerikan Konsolosluğu'na bir telgraf yollamışlardı. Bu telgrafta bölge Müslümanları olarak Lozan Konferansı sırasında nüfus mübadelesi yönünde alınan kararları protesto ettiklerini belirtmişlerdi. Ayrıca kendilerinin Yunan hükûmetinden çok memnun olduklarını hiçbir şekilde Türkiye'ye gönderilmek istemediklerini ifade etmişlerdi (O'Donoghue'dan Dışişleri Bakanına, Selânik, 3 Şubat 1923, Microfilm No.: 443 Roll 5). Edesa'da yaşayan Müslümanlar Şubat ayında bir miting tertip etmişlerdi. Bu miting sırasında aldıkları kararları hem Yunan resmî makamlarına hem de yabancı ülke temsilciliklerine iletmışlerdi. Aşıklar bölgesi Müslümanları da aynı şekilde bir toplantı düzenlemişlerdi. Bu toplantıyı düzenleyen heyetin üyeleri bizzat Amerikan Konsolosluğu'na giderek aldıkları kararları Amerikalılara elden ulaştırmışlardı. Ancak, bu heyetin sözcüsü Amerikan konsolosluk çalışanlarına Yunan Makedonyası'ndaki resmî makamların kendilerini nüfus mübadelesini protesto etmeye zorladıklarını ve hatta kendilerinin konsolosluğa aslında jandarma zoruyla getirildiklerini söylemişlerdi (O'Donoghue'dan Dışişleri Bakanına, Selânik, 2 Mart 1923, Microfilm No.: 443 Roll 5).

1923 yılının Mayıs ayında Türk Genelkurmay Başkanlığı Batı Trakya'da Yunan yetkililerin yaptığı mezalimin devam ettiğini bildirmişti. Yunan makamları

Müslümanları zorla evlerinden çıkarıyorlar ve yerlerine Rum muhacirleri yerleştiriyorlardı. Yunan hükümeti Müslümanları gelen Rum muhacirlerin hayatlarının idamesine zorluyordu. Gümölcine ve İskeçe arasındaki köylerde yaşayan Müslümanlar, zorla adalara gönderiliyorlar ve yolculuk sırasında birçoğu denize atılarak öldürülüyorlardı. Bu yüzden Hüseyin Rauf Bey, Lozan'da bulunan İsmet Paşa'dan Yunan hükümetini 30 Ocak 1923 tarihinde imza edilmiş olan Nüfus Mübadelesi Konvansiyonu'nun hükümlerini ihlal ettiği için protesto etmesini istemişti (Hüseyin Rauf'tan İsmet Paşa'ya, 29 Mayıs 1923, içinde Şimşir, 1990b, ss. 369-370). Ankara'dan gelen bu talepler üzerine İsmet Paşa, Venizelos'a bir nota vererek Yunan hükümetinin Batı Trakya'daki Türklere karşı yaptığı mezalimi protesto etmişti (İsmet Paşa'dan Venizelos'a, 2 Haziran 1923, ss. 386-387).

Batı Trakya'daki Müslümanlara uygulanan baskı hakkında Ankara hükümetinin şikâyetleri kesilmedi. 3 Haziran 1923'te Hüseyin Rauf Bey İsmet Paşa'ya başka bir telgraf göndererek Dırama kentindeki Türklerin çektikleri sıkıntıları anlatmıştı (Hüseyin Rauf'tan İsmet Paşa'ya, 3 Haziran 1923, içinde Şimşir, 1990b, s. 390). 17 Haziran 1923 tarihli telgrafında ise Hüseyin Rauf Bey, Tanin gazetesinde çıkan bir haberde Yunanistan'ın bir yasa çıkararak Müslümanların evlerine ve diğer mallarına el koyma ve bunları gelen Rum muhacirlere dağıtma yetkisini hükümete verdiğini İsmet Paşa'ya anlatıyordu. Hüseyin Rauf Bey, Tanin'deki bu haberi kendisinin de araştırdığını ve araştırma neticesinde haberi doğrulattığını belirtmişti (Hüseyin Rauf'tan İsmet Paşa'ya 17 Haziran 1923, içinde Şimşir, 1990b, s. 453).

Yunanistan'ın Ülkesindeki Türklere Karşı Lozan Sonrası Takip Ettiği Politika

24 Temmuz 1923'te Lozan Antlaşması'nın imza edilmesi Yunan Makedonyası'ndaki Türklerin yaşadıkları sıkıntıların durması sonucunu doğurmamıştı (Arı, 2003, s. 21; Erden, 2004, ss. 268-269; Yıldırım, 2006, s. 5; Aghatabay, 2007, ss. 85-87). Ankara bu durumu yakından takip etmeye devam ediyordu. 10 Eylül 1923'te Mentеше Mebusu Esad Bey, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına yazdığı bir yazıda Yunan hükümetinin Batı Trakya'daki Türklere çeşitli suçlar isnat ederek idam dâhil olmak üzere ağır cezalar verdiğini anlatarak hükümetin Batı Trakya'da devam eden Yunan "mezalim"ini durdurmak için girişimlerde bulunmasını istemişti (*Arşiv Belgelerine Göre Balkanlar'da ve Anadolu'da Yunan Mezalimi I*, 1995, ss. 328-329).

24 Ekim 1923 tarihinde Büyük Millet Meclisi'nde bir grup milletvekili, Yunanistan'daki Müslümanlara uygulanan baskılar hakkında bir takrir vermişti. Bu takrir Yunanistan'ı Nüfus Mübadelesi Konvansiyonu'nun hükümlerine uymamakla suçluyordu. Yunan hükümetinin baskıları yüzünden Türk muhacirler Türkiye'ye gelirlerken yanlarında taşınabilir mallarını getiremiyorlardı. Ayrıca Yunan hükümeti bu Türklere geride bıraktıkları

taşınmazlara dair evrakı düzenleyip teslim etmemiştir. Ayrıca 100.000 kadar Türk kendilerine Yunanistan'ı terk etmek için verilen süre henüz dolmadan Yunan makamları tarafından sınır dışı edilmişlerdi. Taktiri veren milletvekilleri hükümetten Türkiye'de yaşayan Rumlara ve Yunanlara aynı şekilde muamele edilmesini ve bu kişilerin mallarına, dükkânlarına, depolarına, fabrikalarına; Yunanlar Yunanistan'daki Türklerin bu türden mal ve mülklerine ne yapıyorsa aynıısının yapılmasını talep ediyorlardı (*TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre II Cilt 3, Kırkbirinci İçtima, 24 Ekim 1923, ss. 39-40; *Türkiye Dış Politikasında 50. Yıl: Cumhuriyetin İlk On Yılı ve Balkan Paktı: 1923-1934*, 1974, ss. 155-156; Yıldırım, 2006, s. 193).

İsmet Paşa bu takrime Kasım ayında mecliste yaptığı bir konuşmayla cevap verdi. İsmet Paşa milletvekillerinin Yunanistan'da fena muameleye tabi tutulan Türkler hakkındaki hassasiyetlerini anladığını belirtti. Bununla beraber nüfus mübadelesinin kendisinin eleştirilmesinin doğru olamayacağını ifade etti. Ankara hükümeti, Lozan'da nüfus mübadelesi konvansiyonunu Yunanistan'daki Müslümanların acılarının dinmesi için imzalamıştı. Konvansiyon yürürlüğe girdikten sonra Müslüman muhacirler Türkiye'ye gelmeye başlamışlardı. Bazıları kalabalık gruplar hâlinde gelirken bazıları da dağınık bir şekilde Türkiye'ye ulaşmışlardı. Bazı muhacirler hayatlarını kurtarmak için bir an önce Anadolu sahillerine ulaşmaya çalışmışlardı. Bunların hâli perişandı. Perişanlıklarının sebebi de Yunan hükümetinin nüfus mübadelesi konvansiyonunun hükümlerine riayet etmemesiydi. İsmet Paşa konuşmasında bu duruma dair örnekler vermişti. Mesela Selânik'te birçok Müslüman evlerinden çıkarılmış ve sokaklarda yaşamaya zorlanmışlardı. Ancak mübadele konvansiyonun öngördüğü şekilde evrakı düzenlenmeden hiç kimse evinden çıkarılmamalıydı. İkincisi, mübadiller Muhtelit Mübadele Komisyonu'nun kuracağı alt komisyonların gözetiminde yola çıkarılacaklar ve güvenli bir şekilde varış noktalarına ulaştırılacaklardı. Ancak mübadillerin birçoğu âdeta kaçmaya zorlanmışlardı. Mübadele Konvansiyonu mübadillere istedikleri kadar taşınabilir mallarını yanlarında götürme hakkı tanımıştı. Ancak Türk muhacirlerin taşınır mallarına ya el konmuştu ya da geride bırakmaya zorlanmışlardı. Bazı muhacirler de taşınır mallarını gerçek değerlerinden çok az fiyata satmak zorunda bırakılmışlardı (*İsmet Paşa'nın Siyasi ve İçtimai Nutukları*, 1933, ss. 70-71).

Taşınmaz mallar hakkında ise İsmet Paşa yine Mübadele Konvansiyonu'na atıf yaparak Türk mübadiller Türkiye'ye vardıklarında üzerlerinde geride bıraktıkları taşınmazlara dair evrak olmadığını söyledi. Taşınmazlarına ait tapu senetleri ya ellerinden zorla alınmış ya da yok edilmişlerdi (*İsmet Paşa'nın Siyasi ve İçtimai Nutukları*, 1933, s. 71).

İsmet Paşa konuşmasının devamında Batı Trakya'da mübadele dışı bırakılan Türklerden bahsetti. Türk hükümetinin bu Türklerin fena muameleye tabi

tutulduğuna dair ne zaman haber olsa gerekli girişimleri yaptığını anlattı. Bu girişimler bazen zaman almaktaydı çünkü Türkiye ile Yunanistan hâlâ sağlıklı siyasi ilişkiler kuramamışlardı. Buna rağmen Türkiye şikâyetlerini Yunan hükûmetine üçüncü taraflar aracılığıyla iletliyordu. Özellikle Türkiye'deki Hollanda temsilciliği bu konuda Türkiye'ye olabildiğince yardım ediyordu. Türkiye'nin bu girişimlerine zaman zaman Yunan tarafından olumlu yanıtlar geliyordu. Mesela bir defasında bir Yunan mahkemesi Batı Trakya Türk azınlığına mensup bazı kişilere tamir edilmesi imkânsız cezalar verdiğinde Türk hükûmeti bu durumu Yunan hükûmeti nezdinde protesto etmiş ve Atina Ankara'ya bu durumun tekerrür etmeyeceğine dair güvence vermişti (*İsmet Paşa'nın Siyasi ve İçtimai Nutukları*, 1933, s. 73).

İsmet Paşa her ne kadar Mübadele Konvansiyonu'nu savunsa da konvansiyonun öngördüğü şekilde kurulan Muhtelit Mübadele Komisyonu'nun çalışmalarından duyduğu memnuniyetsizliği de ifade etmişti. Komisyonda bolca konuşma yapıldığını ancak az iş üretildiğini belirtmişti. Özellikle Batı Trakya'daki Türklerin maruz kaldığı baskıları durdurma konusunda komisyon neredeyse hiçbir şey yapmamıştı. Ayrıca mübadillerin Türkiye'ye transferi düzenli bir şekilde gerçekleştirilmemişti. İsmet Paşa, eğer Batı Trakya'daki Türklerin perişan hâli konusunda gerekli adımlar atılmazsa, Türk hükûmetinin takriri veren milletvekillerinin talep ettiği şekilde misliyle karşılık vereceğini söylemişti (*İsmet Paşa'nın Siyasi ve İçtimai Nutukları*, 1933, ss. 74-75).

İsmet Paşa, Türklerin imzaladıkları anlaşmalara eskiden beri sadık olduklarını ve yine sadık olacaklarını belirtti. Bu yüzden Türkiye'de kalan mübadele dışı Rumların korkmalarını gerektirecek bir durum olmadığını söyledi. Ancak eğer Batı Trakya'daki Türkleri yok etmeye yönelik bir girişimde bulunulursa Türkiye'deki gayrimübadillerin başına gelebileceklerden de 1919-1922 yıllarında Anadolu'yu yakıp yıkanların sorumlu tutulması gerekecekti (*İsmet Paşa'nın Siyasi ve İçtimai Nutukları*, 1933, s. 77; Yıldırım, 2006, ss. 193-194).

İsmet Paşa Türk hükûmetinin Yunanistan'la dostane ilişkiler istediğinin altını çizdi. Lozan Konferansı sırasında Yunan delegelerine aynı şeyi söylemişti. Bununla beraber Mübadele Konvansiyonu'na her iki tarafın riayet etmesi de Türk hükûmetinin öncelik verdiği hususlardandı. Dolayısıyla gelecekte Yunanistan'la iyi ilişkiler tesis edilebilmesi Yunanistan'ın Mübadele Konvansiyonu'nun hükümlerine uymasına bağlıydı (*İsmet Paşa'nın Siyasi ve İçtimai Nutukları*, 1933, s. 78).

İsmet Paşa sözü daha sonra İstanbul'daki Rum Ortodoks ahalinin durumuna getirdi. Ankara hükûmeti Muhtelit Mübadele Komisyonu'ndaki Türk üyelere bir talimat vererek komisyonu Türkiye'deki Rum Ortodoks azınlığın durumunu gözlemlemeye ve incelemeye davet etmelerini istedi. Böylece komisyon Türkiye'deki Rum azınlığın durumuyla Batı Trakya'daki Türklerin ahvalini

karşılaştırılabilecekti. İsmet Paşa sadece bunun bile komisyonu Batı Trakya'daki Türklerin yaşamlarının normalleşmesi için gerekli adımları atmaya ikna etmeye yeterli olacağı kanaatindeydi (*İsmet Paşa'nın Siyasi ve İçtimai Nutukları*, 1933, s. 80).

8 Kasım 1923 tarihinde Mübadele, İmar ve İskân Bakanlığı; Başbakanlık'ı Yunanistan'ın Lozan ihlalleri konusunda bilgilendirdi. Bu bilgilendirmede Kavala ve Dırrama'dan Türkiye'ye gelen Türk mübadillerin yanlarında sadece mutfak eşyalarının olduğu ifade ediliyordu. Yunan makamları mübadillere ait bütün taşınır mallara ve hayvanlara el koymuştu. Ankara hükûmeti bunun üzerine Yunan hükûmetine Lozan Antlaşması'nı ihlal etmeme çağrısında bulundu. Bu konuda İstanbul'da yabancı devletlerin misyonlarına haber verildi. Ayrıca Milletler Cemiyeti Genel Sekreterliği'ne de bilgi verildi (*Türkiye Dış Politikasında 50. Yıl: Cumhuriyetin İlk On Yılı ve Balkan Paktı: 1923-1934*, 1974, ss. 154-155).

Muhtelit Mübadele Komisyonu'ndaki Türk delegasyonunun başkanı Tevfik Rüştü Bey, Türkiye'nin iddialarına Yunanistan'ın verdiği cevap hakkında Başbakanlık'a verdiği bilgide Yunan hükûmetinin iddiaları kabul etmediğini ve Türkiye'ye gitmek üzere Selânik'te toplanan mübadillerin durumlarının gayet iyi olduğunu öne sürdüğünü ifade etti. Tevfik Rüştü Bey, Yunan hükûmetinin Selânik'te bekleyen Türk muhacirlerin iyi durumda oldukları savının doğru olmadığını ekledi. Ayrıca, Selânik'teki alt komisyon başkanı Henmot'un Muhtelit Mübadele Komisyonu'na Selânik'teki Türk muhacirlerin sefaletlerini anlattığını ve komisyonu Türk muhacirlerin Türkiye'ye nakillerinin hızlandırılması konusunda acele etmesi konusunda harekete geçmeye çağırdığını söyledi (*Türkiye Dış Politikasında 50. Yıl: Cumhuriyetin İlk On Yılı ve Balkan Paktı: 1923-1934*, 1974, s. 158).

1924 yılının Şubat ayında Türk Dışişleri Bakanlığı, Muhtelit Mübadele Komisyonu'na bir telgraf göndererek hem mübadele edilmeyi bekleyen Müslümanların hem de mübadele dışı bırakılan Batı Trakya Müslümanlarının Yunan makamları tarafından rahatsız edildiklerini bildirdi. Özellikle Batı Trakya Türkleri evlerinden çıkarılıyorlar ve taşınır mallarına hayvanları da dâhil olacak şekilde Yunan yetkililerce el konuluyordu. Türk Dışişleri Bakanlığı, Muhtelit Mübadele Komisyonu'nu bu hukuksuz işlemlerin durdurulması için gerekli adımları atmaya davet ediyordu (*Türkiye Dış Politikasında 50. Yıl: Cumhuriyetin İlk On Yılı ve Balkan Paktı: 1923-1934*, 1974, ss. 156-157).

Selânik'te bulunan Amerikan Konsolosluğu'ndan Washington'a gönderilen raporlar, Ankara hükûmetinin iddialarını doğrular niteliktedir. 1923 yılının Ağustos ayında Sydney O'Donoghue'nun Washington'a gönderdiği bir rapora göre Lozan Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Yunan hükûmeti bir bildiri yayımlayarak Yunanistan'da yaşayan hiçbir Müslümanın mallarını henüz

atanmamış bir heyet tarafından bu malların maddi değerlendirilmesi yapılmadan satamayacağını duyurmuştu. O'Donoghue bu kararın Müslümanlar için gerçekten zorluk çıkardığını çünkü Yunan Makedonyası'nda eğer imkân olursa mallarını herhangi bir fiyata elden çıkarıp herhangi bir Avrupa ülkesine gitmeye hazır Müslümanlar olduğunu yazmıştı. Ayrıca Türkiye'ye gitmek isteyen Yunanistan vatandaşı Türklerle de büyük zorluklar çıkarılıyordu. Yerel makamlar seyahat için gerekli belgeleri düzenliyorlardı, ancak limandaki yetkililer İstanbul ya da başka bir Türk limanına gidecek olan gemilere Müslümanları bindirmeme yönünde ellerinde talimat olduğunu söylüyorlardı. Ancak demiryolu yetkilileri bu tür bir talimat almamış olmalıydılar ki Türklerin trenlere binmesine izin veriliyordu. Ancak O'Donoghue bu Türklerin sınırı güvenli geçip geçmediklerini dair bir bilgi olmadığını eklemişti (O'Donoghue'dan Dışişleri Bakanına, Selânik, 25 Ağustos 1923, Microfilm No.: 443 Roll 5)⁴.

Selânik'teki Amerikan konsolosu Leland Morris, Washington'a gönderdiği bir raporda Yunanistan'da iktidarda bulunan partinin çok fazla taraftarı olmayan bölgelerde yoğun bir propaganda yürüttüğünü ve Türkiye'den gelen Rum mübadillerin daha çok bu bölgelere yerleştirildiklerini yazmıştır. İktidar partisi Rum mübadillerin kendisine oy vererek bu bölgelerde kendisini daha güçlü duruma getireceklerini planlamıştı. Türk seçmenler ise oy kullanma haklarını gelen Rum muhacirlere kaptırmışlardı. Hâlbuki Lozan Antlaşması'na göre mübadele başlayana kadar Yunanistan'daki Türkler oy kullanma haklarını muhafaza edebilmeliydiler (Morris'ten Dışişleri Bakanına, Selânik, 19 Eylül 1923, Microfilm No.: 443 Roll 5).

1923 yılının Eylül ayında Atina hükûmeti Yunan Makedonyası'ndaki yetkililere emirler göndererek Müslümanların mallarına el konulması işine süratle başlanmasını istemiştir. Bu talimat üzerine yerel makamlar müsadere işlemlerine başlamışlar ve özellikle de Müslümanların tarım arazilerini gözlerine kestirmişlerdir. Çünkü Atina hükûmeti kış gelmeden Rum mübadillere toprak verilmesini arzu etmektedir. O'Donoghue'nun bildirdiğine göre Türkiye'den gelen Rum mübadillerin iskân edilmesi işi Yunan Makedonyası'ndaki en ciddi sorunlardan biri hâline gelmiştir. Bu bölgedeki nüfusun bir kısmı, Atina hükûmetine bu meseleden dolayı büyük öfke duymaya başlamıştır. Yunan Makedonyası Genel Valisi Lambros, Yahudi Toplumu Konseyi Başkanı ile yaptığı bir görüşmede Türklerin sahip oldukları evlerde kalan Yahudi aileler için "İki ay içinde eşyalarıyla birlikte o evleri boşaltmayı kafalarına soksalar iyi olur." demiştir. Lambros devamla Mübadele Konvansiyonu'na göre evlerini Türkiye'de bırakarak gelen Rumların

⁴ Türklerin arazilerini kolaylıkla ellerinden çıkaramamalarının bir sebebi de bu arazilerin bir kısmının ortak mal olmasıdır (Çanlı, 1994b, s. 58).

Yunanistan'dan ayrılan Türklerin evleriyle tazmin edileceklerini söylemiştir. Genel Vali böylece açık bir şekilde Türklerin evlerinde kimlerin kaldıklarına bakılmaksızın bu evlerin Türkiye'den gelen Rumlara yer açmak için boşaltılmaları gerektiğini ifade etmiştir. Ancak Selânik'teki Yahudi toplumu mensupları hükûmetin Türklerin evlerini müsadere edeceğini ve Türkiye'den gelen Rumlara geride ev bıraktıklarına ve dolayısıyla mübadil Türklerin evleriyle tazmin edilmelerinin hakları olduğuna dair belgeleri hükûmete gösterene kadar da hükûmetin hiçbir şey yapmayacağını düşünmektedirler (O'Donoghue'dan Dışişleri Bakanına, Selânik, 21 Eylül 1923, Microfilm No.: 443 Roll 5).

Yunan Makedonyası'nın en yüksek rütbeli askerî komutanı General Othoneos, 15 Eylül'de bölgedeki Müslümanlar ile ilgili bir bildiri yayımlamıştı. Bu bildiriyle mübadeleye tabi olan Selânik, Pella, Kozan ve Florina'daki Müslümanların satış, değiş tokuş veya hediye yoluyla mallarını ellerinden çıkarmalarının yasaklandığı duyuruluyordu. Bu mallara öküz, inek, eşek, manda, at ve katır gibi hayvanlar ile tütün, mobilyası ve diğer ev eşyaları da dâhildi (O'Donoghue'dan Dışişleri Bakanına, Selânik, 21 Eylül 1923, Microfilm No.: 443 Roll 5. Ayrıca bk. Erden, 2004, s. 268).

O'Donoghue 21 Eylül 1923 tarihli raporunda Yunan Makedonyası'nın iç bölgelerinden Selânik'teki Amerikan konsolosluğuna ulaşan haberlere göre Türk ailelere reva görülen muamelenin aşırı derecede haksız olduğunu yazmıştı. Müslümanlar köylerindeki evlerini terk ederek birkaç evde toplanmak zorunda bırakılmışlardı. Tarlalarını işlemeleri engellenmişti. Gerçi tarlalarını işlemelerine izin verilseydi bile bundan kazanacakları çok bir şey olmayacaktı. Kendilerine ait eşyalarını satmalarına izin verilmiyordu. Dolayısıyla yiyecek alacak paraları bile yoktu. Yaşam koşulları çok kötüydü (O'Donoghue'dan Dışişleri Bakanına, Selânik, 21 Eylül 1923, Microfilm No.: 443 Roll 5).

1923 yılının sonbaharında nüfus mübadelesini izlemek için Milletler Cemiyeti tarafından kurulan bir uluslararası komisyon, Yunanistan'a vardığında Yunan Makedonyası Genel Valisi bir tamim yayımlayarak Türklerin ev eşyalarını, tarım araç gereçlerini ve çift hayvanlarını satmaları konusundaki yasağın kaldırıldığını duyurdu (O'Donoghue'dan Dışişleri Bakanına, Selânik, 2 Kasım 1923, Microfilm No.: 443 Roll 5). Bu uluslararası komisyon, Kasım ayında Atina'da bir toplantı yaptı. Toplantıya katılan Türk delegasyonu Yunanistan'ın Lozan Antlaşması'nı ihlalleri hakkında yazılı delil sundu (O'Donoghue'dan Dışişleri Bakanına, Selânik, 20 Kasım 1923, Microfilm No.: 443 Roll 5). Bunların bir kısmı resmî duyurulardı. Bir kısmı da Selânik'te bulunan Genel Vali'nin yerel mercilere gönderdiği tütünün, ev eşyalarının ve çiftlik hayvanlarının müsadere edilmesine ve Türklerin evlerinin ellerinden alınarak Rum mübadillere verilmesine yönelik talimatlardı (O'Donoghue'dan Dışişleri Bakanına, Selânik, 20 Kasım 1923, Microfilm No.: 443 Roll 5; *Greek Refugee Settlement*, 1926, s. 126). O'Donoghue'nun bildirdiğine göre Atina'daki

hükûmet Genel Vali'den müsadere işlemlerini durdurmasını istedikten sonra bile Genel Vali, Türkleri evlerinden çıkarmaya ve mallarına mülklerine el koymaya devam etmişti (O'Donoghue'dan Dışişleri Bakanına, Selânik, 20 Kasım 1923, Microfilm No.: 443 Roll 5).

Türk yetkililer sadece Muhtelit Mübadele Komisyonu'nun değil bölgedeki diğer yabancıların da dikkatini Batı Trakya'daki Türklere uygulanan baskılara çekmeye çalışıyorlardı. Bu bağlamda, Kızılay yöneticileri Yakın Doğu Muavenet Cemiyeti'nden Vodena'ya bir temsilci göndererek Yunan yetkililerin keyfî uygulamalarını gözlemlemesini istemişlerdi. O dönemde Yakın Doğu Muavenet Cemiyeti, Yunan Makedonyası'nda yoğun bir şekilde Rum mübadillere yardım ediyordu. Rivayete göre Yakın Doğu Muavenet Cemiyeti'nin bir temsilcisi Yunan hükûmetinin keyfî uygulamalarını ortaya koyan bir rapor hazırlamıştı. Ancak O'Donoghue böyle bir raporun hazırlandığını Selânik'teki Yakın Doğu Muavenet Cemiyeti Merkezi çalışanlarıyla teyit edememişti (O'Donoghue'dan Dışişleri Bakanına, Selânik, 20 Kasım 1923, Microfilm No.: 443 Roll 5). O'Donoghue böyle bir raporun hazırlandığı bilgisini nereden aldığından bahsetmemektedir. Yakın Doğu Muavenet Cemiyeti'nin Amerikan Kongresine sunduğu 1923 yılına ait faaliyetler raporunda da Batı Trakya Türklerinin bahsi geçmemektedir. Bu rapor neredeyse tamamen Yunanistan'daki Rum ve Ermeni muhacirlerin vaziyeti hakkındadır (Near East Relief Organization, 1924).

Yunanistan'ın ülkesindeki Müslümanlara karşı keyfî uygulamaları Türk yetkililerin sabrını iyiden iyiye taşırmaya başlamıştı. Muhtelit Mübadele Komisyonu'ndaki Türk delegasyonunun başkanı Tevfik Rüştü Bey eğer Yunan hükûmeti Yunanistan'da hükûmetin keyfî ve hukuksuz uygulamalarından zarar gören Müslümanların zararlarını karşılama yoluna gitmezse Yunanistan'ı terk etmek zorunda kalacağını ifade etti. Tevfik Rüştü Bey'in bu çıkışına Yunan temsilciler Müslümanlara herhangi bir tazminat ödemesinin mümkün olmadığı cevabını verdiler. Bunun üzerine Tevfik Rüştü Bey, Yunanistan'daki bütün Türklerin İstanbul'a götürülerek bütün ihtiyaçlarının bu şehirdeki Rumlar tarafından yapılmasını teklif etti. Eğer Yunan hükûmeti bu teklifi de reddedecek olursa konuyu ilk önce kendi hükûmetine ve sonrasında da Ankara hükûmeti vasıtasıyla Milletler Cemiyeti'ne götüreceğini söyledi (O'Donoghue'dan Dışişleri Bakanına, Selânik, 20 Kasım 1923, Microfilm No.: 443 Roll 5).

Görüldüğü üzere ortada uluslararası bir antlaşma olmasına rağmen Yunanistan imzaladığı bu antlaşmanın hükümlerini açıkça ihlal ediyordu. Ankara'nın bütün çabalarına rağmen Atina bir türlü kendi kuzey bölgelerinde yaşayan Türklere uyguladığı baskıyı durdurmuyordu. 1923 yılının sonlarına gelindiğinde Yunanistan'daki Türkler evleri ve malları ellerinden alınmış bir şekilde yaşamlarını sürdürmeye çalışıyorlardı.

Sonuç

Bugünden geçmişe bakmanın verdiği avantajla özellikle çok büyük sayıda Rum muhaciri daha mübadele resmen başlamadan topraklarında yerleştirmek ve bakımlarını sağlamak sorunuyla karşı karşıya kalan Yunanistan'ın Nüfus Mübadelesi Konvansiyonu'nun metnini imzaladığı hâliyle kabul etmesi ve uygulamaya geçildiğinde de bir sürü ihlallerde bulunması bir eleştiri konusu yapılabilir. Zira bu ihlaller yüzünden Türkiye ile Yunanistan, Lozan gibi kapsamlı bir antlaşmayı imzalamış olmalarına rağmen iyi komşuluk ilişkileri tesis etmekte zorlanmışlar ve hatta zaman zaman silahlı bir çatışmanın eşiğine gelmişlerdi. Bu durumdan Türkiye'den Yunanistan'a göç etmek durumunda kalan Rumlarla beraber Yunanistan'daki Türkler de zarar görmüşlerdir. Zira Yunan hükûmeti gelen Rum muhacirlere yer açmak için gözünü Türklerin evlerine ve arazilerine dikmiştir. Daha mübadele meselesi müzakere edilirken Türkler evlerinden çıkarılmış ve mallarına el konmuştur. Yaşadıkları zorluklardan dolayı Türkiye'ye gitmek istedikleri zamanlarda da önlerine çeşitli engeller çıkarılmıştır.

Yunanistan'daki Türklerin maruz bırakıldığı bu kötü muamele Türk-Yunan ilişkilerinin normalleşmesinin önündeki engellerden biri olmuştur. Bu dönemde hem mübadil Türklerin hem de Batı Trakya'da mübadele dışı bırakılanların evlerine ve mallarına Yunan hükûmeti tarafından el konması iki ülke arasındaki ilişkilerin uzun süre gergin seyretmesinin başlıca sebeplerinden biri olmuş, ancak 1930 yılında mübadillerin ve azınlıkların mal mülk sorunları çözülebilmiştir.

Yunanistan'daki Türklere Atina'nın uyguladığı politika Türk-Yunan ilişkileri bağlamının dışında genel olarak yirminci yüzyılın başlarında Yakın Doğu'daki azınlık toplulukları hakkındaki alanyazın içerisinde de değerlendirilmelidir. Zira özellikle uluslararası alanyazında neredeyse sadece Osmanlı İmparatorluğu'ndaki azınlıkların zorunlu nüfus hareketlerine maruz kaldığına dair bir görüş ağır basmakta ve Türklerin azınlık olarak yaşadıkları ülkelerdeki tecrübeleri göz ardı edilmektedir. Yunanistan'daki Türklerin de resme dâhil edilmesi Yakın Doğu coğrafyasındaki nüfus hareketlerinin sebep ve sonuçlarının yaşanan acılar yarıştirilmeden daha net anlaşılmasına katkı sağlayacağı açıktır.

Kaynakça

- Abbott, G. F. (1922). *Greece and the Allies 1914-1922*. London.
- Aghatabay, C. Z. (2007). *Mübadelelerin Mazlum Misafirleri. Mübadele ve Kamuoyu 1923-1930*. İstanbul: Bengi.
- Ağanoğlu, Y. (2001). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların Makûs Talihi Göç*. İstanbul: Kum Saati.
- Andrew, Prince of Greece. (1930). *Towards Disaster; the Greek Army in Asia Minor in 1921*. London.
- Arı, K. (2003). *Büyük Mübadele: Türkiye'ye Zorunlu Göç 1923-1925*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Arşiv Belgelerine Göre Balkanlar'da ve Anadolu'da Yunan Mezalimi I*. (1995). Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.
- Bilsel, M. C. (1998). *Lozan*. İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Blanchard, R. (1925). Exchange of Populations Between Greece and Turkey, *Geographical Review*, 15 (3).
- Carnegie E. (1993). *The Other Balkan Wars 1912-13: A 1913 Carnegie Endowment Inquiry In Retrospect*. Washington, DC: Carnegie Endowment for International Peace: Brookings Institution Publications.
- Çanlı, M. (1994a). Yunanistan'daki Türklerin Anadolu'ya Nakledilmesi I, *Tarih ve Toplum*. Eylül 1994, 22 (129), 54-61.
- Çanlı, M. (1994b). Yunanistan'daki Türklerin Anadolu'ya Nakledilmesi II, *Tarih ve Toplum*. Ekim 1994, 22 (130), 51-59.
- Erden, M. S. (2004). The exchange of Greek and Turkish populations in the 1920s and its socio-economic impacts on life in Anatolia, *Crime, Law & Social Change*, 41, 261-282.
- Greek Refugee Settlement*. (1926). Geneva: League of Nations Publications.
- Halaçoğlu, A. (1994) *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Hirschon, R. (1998). *Heirs of the Greek Catastrophe. The Social Life of Asia Minor Refugees in Piraeus*. New York: Berghahn Books.
- Howard, H. N. (1931). *The Partition of Turkey: A Diplomatic History 1913-1923*. Norman, Oklahoma: University of Oklahoma Press.
- İsmet Paşa'nın Siyasi ve İçtimai Nutukları*. (1933). Ankara: Başvekalet.
- Kaldis, W. P. (1979). Background for Conflict: Greece, Turkey, and the Aegean Islands, 1912-1914, *Journal of Modern History*, 51 (2).
- Kontogiorgi, E. (2006). *Population Exchange in Greek Macedonia: The Rural Settlement of Refugees, 1922-1930*. Oxford: Clarendon Press.
- Ladas, S. (1932). *The Exchange of Minorities: Bulgaria, Greece and Turkey*. New York: The Macmillan Company.
- McCarthy, J. (1995). *Death and Exile: The Ethnic Cleansing of Ottoman Muslims, 1822-1922*. Princeton: Darwin Press.

- Microfilm No. 443. Roll 5, *Records of Department of State Relating to Internal Affairs of Greece, 00/183-445*.
- Microfilm No. 363 Roll 5, *Records of the Department of State Relating to Political Relations Between Turkey and Other States, 1910-1929* 767.68/600 – 767.68114.
- Mourellos, Y. G. (1985). The 1914 Persecutions and the First Attempt at an Exchange of Minorities between Greece and Turkey, *Balkan Studies*, 26 (2), 389-413.
- National Archives Records Administration Department of State 767.68115/144.
- Near East Relief Organization. (1924). *Report to Congress for 1923*. New York.
- Oran, B. (2003). The Story of Those Who Stayed: Lessons From Articles 1 and 2 of the 1923 Convention, içinde Renee Hirschon (haz.), *Crossing the Aegean: An Appraisal of the 1923 Compulsory Population Exchange Between Greece and Turkey*. New York: Berghahn Books.
- Pallis, A. A. (1925a). Exchange of Populations in the Balkans, *The Nineteenth Century and After*, 1-8.
- Pallis, A. A. (1925b). Racial Migrations in the Balkans During the Years 1912-24, *The Geographical Journal*, 66 (4).
- Pallis, A. A. (1937). *Greece's Anatolian Venture and After; A Survey of the Diplomatic and Political Aspects of the Greek Expedition to Asia Minor, 1915-1922*. London.
- Pentzopoulos, D. (2002). *The Balkan Exchange of Minorities and Its Impact on Greece*. London: Hurst & Company.
- Psomiades, H. (1968). *The Eastern Question: The Last Phase; A Study in Greek-Turkish Diplomacy*. Thessalonika: Institute for Balkan Studies.
- Smith, M. L. (1973). *Ionian Vision: Greece in Asia Minor 1919-1922*. New York: St. Martin's Press.
- Sonyel, S. R. (1975). *Turkish Diplomacy 1918-1923: Mustafa Kemal and the Turkish National Movement*. London: Sage Publications.
- Şimşir, B. (1990). *Lozan Telgrafları, Cilt 1-2*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Toynbee, A. (1922). *The Western Question in Greece and Turkey: A Study in the Contact of Civilizations*. Boston and New York: Houghton Mifflin Company.
- TBMM Zabıt Ceridesi. (1923). Devre II, Cilt 3.
- Türkiye Dış Politikasında 50. Yıl: Cumhuriyetin İlk On Yılı ve Balkan Paktı: 1923-1934*. (1974). Ankara: T.C. Dışişleri Bakanlığı.
- Yıldırım, O. (2006). *Diplomasi ve Göç. Türk-Yunan Mübadelesinin Öteki Yüzü*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.